

FILOZOFIJA ODGOJA

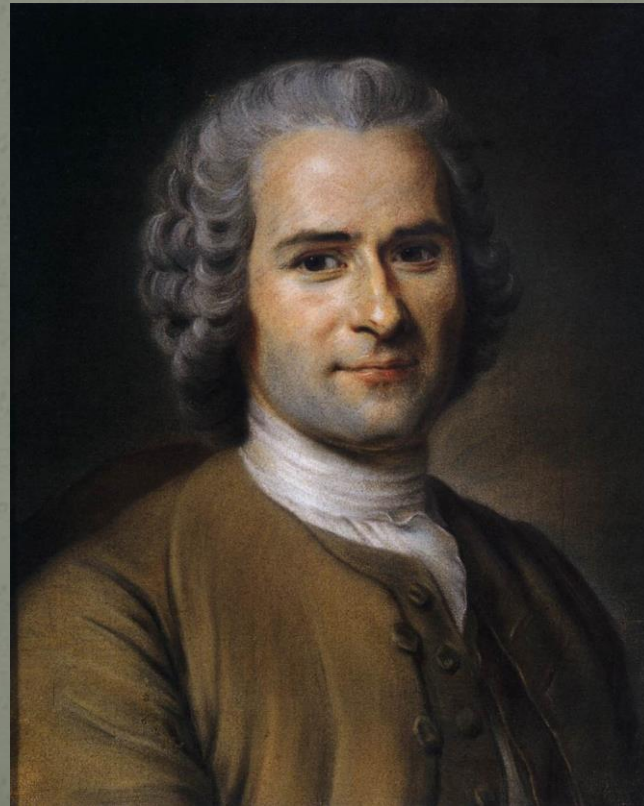

PREDAVANJE

BR. 18.

JEAN-JACQUES ROUSSEAU I FILOZOFIJA ODGOJA (*EMILE*)

- **Francuski književnik i filozof rođen 28. lipnja 1712. u Genevi (SVICARSKA)**
- Tjedan dana nakon što se Jean Jacques rodio njegova je **majka preminula**, a kasnije tijekom djetinjstva Rousseau će kriviti sebe za majčinu smrt. **Otac ne pokazuje interes za sina**, posebice nakon što se ponovno oženio.
- O njemu se potom **brinu ujak i ujna** koji će ga upisati u kalvinističku **vjersku školu** jer je Rousseauova želja bila da jednog dana postane svećenik.

- **Stega u školi nije mu odgovarala i to će ostaviti traga u cijelom njegovom daljnjem životu – odupirat će se svim autoritetima**
- **Nesretan i nezadovoljan bježi iz Geneve i utočište pronalazi u domu gospođe De Warens koja ga obraća na katolicizam i kao pomajka, prijateljica i ljubavnica dugi niz godina ima na njega snažan utjecaj. Želeći da mladić stekne nekakvo znanje i zvanje pobrinula se da završi glazbenu školu. Kasnije će Rousseau pokazati interes i za učenje filozofije i matematike.**

- Tijekom života raditi će **razne poslove** (šegrt, lakej, nastavnik glazbe, prepisivač nota, kućni učitelj), ali **uvijek će biti djetinjasto plah i voditi se srcem.**

- **Smeta ga pretjerani luksuz, šuplji razgovori visokog društva** koje smatra parazitskim. Od 1742. živi u **Parizu** gdje **upoznaje Diderota i druge enciklopediste**, ali se **brzo s njima razilazi.** U počecima svog života u metropoli pokušava graditi karijeru u glazbenoj struci pa tako francuskoj Akademiji znanosti predlaže novi notni sustav, ali on ne biva usvojen. Piše glazbu za opere, no istovremeno **usmjerava svoje misli i na političke teorije koje propagiraju socijalne reforme.**

- U Parizu susreće Theresu le Vasseur s kojom će živjeti u divljem braku i imati **petero djece**. Na koncu ju je oženio, no djecu su ranije **dali u nahodište**.

- Slavan postaje 1749. kada u svojem djelu ***Rasprava o znanostima i umjetnostima*** daje negativan odgovor na nagradno pitanje Akademije znanosti o tome **pridonose li znanost i umjetnost poboljšanju morala**. Djelo osvaja nagradu i ubrzo postaje slavno. U to vrijeme iz katolicizma se preobraćuje nazad na kalvinizam. Djelo ***Julija ili Nova Héloise*** piše 1761. i uspijeva izbjeći cenzuru, te ono postaje jedno od najčitanijih djela svoga vremena.

- Naredne godine objavljuje knjigu *Emil ili o odgoju* (1762.) - dijelom filozofsku raspravu, dijelom roman – u kojoj iznosi neke tada gotovo heretičke zamisli o reformi odgoja i obrazovanja.

- Iste godine objavljeno je i njegovo najkontroverznije djelo *Društveni ugovor* koje započinje rečenicom "Čovjek je rođen slobodan, a posvuda je u okovima". Objava ove dvije knjige izazvala je burne reakcije, prvenstveno među francuskim katolicima i kalvinistima koji su javno spaljivali njegova djela. Neko vrijeme zbog straha živi u egzilu, a po povratku radi na djelu *Ispovijesti*, jednoj od najpoznatijih autobiografija uopće. Tamo je napisao: "Ako nisam bolji, onda sam drukčiji".

• Čovjek je po prirodi dobar i nije počinio nikakav istočni grijeh; pokvarili su ga društvo i umjetna civilizacija. Svoj kritički stav prema privatnom vlasništvu, građanskom društvu i ratovima rječito izriče u rečenici:

"Prvi koji je došao na zamisao da ogradi komad zemljišta i da kaže: 'Ovo je moje' i koji je uz to našao dovoljno naivne ljude da mu to povjeruju bio je pravi osnivač građanskog društva. Koliko bi zločina, ratova i ubojstava, koliko nevolja i strahota uštedio ljudskom rodu onaj koji bi tada, iščupavši oznake i zatrpavši jarak, viknuo svojim bližnjima: 'Ne slušajte tu varalicu, propali ste ako zaboravite da zemaljski plodovi pripadaju svima, a zemlja nikome!'"

(Rousseau, *Rasprava o podrijetlu i osnovama nejednakosti među ljudima*, 1755.)

- Povijesni početak čovjekova izopačavanja je u **privatnom vlasništvu** koje ima za **posljedicu podjelu rada, izdvajanje pojedinih položaja i buđenje svih zlih strasti**. Sve je to razvoj intelekta stavilo u službu **sebičnosti i neprirodnog samoljublja (*amour propre*)** koje nastaje iz uspoređivanja s drugima (“Važno je da dijete ništa ne čini zato što ga gledaju ili slušaju, jednom riječi, ništa s obzirom na druge, nego jedino ono što priroda od njega zahtijeva; i onda će činiti samo dobro”, *Emile*).

- Ipak, Rousseau **nije htio povratak asocijalnom prirodnom stanju**. Rousseau je vjerovao kako je čovjek od svog tvorca **obdaren sposobnošću usavršavanja (*perfectibilité*)**, koja predstavlja kako dužnost, tako i prirodnu nužnost.

Da bi našlo ispravan put razvoja, **društvo treba državni ustav koji osigurava slobodu pojedinca.**

- Rousseauova **politička filozofija** (izražena naročito u djelu *Društveni ugovor*) utemeljena je na ideji stvaranja građanske države koja počiva na **suverenitetu naroda** koji mora biti **nedjeljiv i neotuđiv (demokracija)**
- **Društvenim ugovorom pojedinci formiraju opću volju (volonté générale)** - nije identična s voljom sviju – koja mora postati **izvorom i temeljem svakog pravnog poretka**. Ustav treba po načelu pravne jednakosti omogućiti **punu slobodu osobne djelatnosti**.
- **Upravna vlast je samo sluga naroda, koji se sklapajući društveni ugovor i birajući vladu ne odriče slobode, jer ona je “najuzvišenije svojstvo čovjeka”**. Narod je tvorac zakona koje i vođe moraju poštivati.

“Prirodni čovjek je svijet za sebe; on je brojna jedinka, apsolutna cjelina, koja stoji u odnosu samo sama sa sobom ili s nečime sebi sličnim. Građanski čovjek je samo jedinka u obliku razlomka koja ovisi od nazivnika i čija je vrijednost u odnosu prema cjelini koju tvori društveno tijelo. **One su društvene ustanove dobre koje najbolje znaju promijeniti čovjekovu prirodu**, oduzeti mu njegovo apsolutno biće pa mu u zamjenu dati relativno, te njegovo ja prenijeti u opću jedinku, tako da svaki pojedinac ne drži više sebe za jedinku nego za dio jedinke, te je primjetan još samo u cijelome. Rimski građanin nije bio ni Gaj ni Lucije, on je bio Rimljanin; štoviše, on je ljubio domovinu isključujući svoju vlastitu osobu.”

(Emile)

- Za reformu društva i novi početak povijesti – čemu Rousseau zapravo teži – **potreban je i odgoj**. Polazište novog odgoja treba tražiti u prirodi koju treba slijediti, a ne izopačivati. **Znanosti i umjetnosti rađaju mnoga zla i izopačuju karaktere, te je stoga potrebno uvesti prirodni odgoj.**

- Naime, u svoje dvije rasprave **Rousseau temeljito kritizira prosvjetiteljsku ideju progresa**, tvrdeći da je moderna civilizacija krajnje iskvarena u usporedbi s primitivnim društvima. **Intelektualni “napredak” ne podrazumijeva moralni napredak**, već upravo suprotno: skrivanje korupcije ili njeno legitimiranje. **Maniri zamjenjuju moral tako što skrivaju pokvarenost, dok se nejednakost naturalizira uvođenjem privatnog vlasništva i zakona.**

“Sve je dobro kad izlazi iz ruku tvorca svih stvari, sve se izopačuje u rukama ljudskim. On tjera zemlju da rađa proizvode druge zemlje, drvo – da nosi plodove drugog drveta; on miješa i brka klime, elemente i godišnja doba; sakati svog psa, svog konja, svog roba; remeti sve, nagrđuje sve, voli nakaze; on ne želi ništa onakvim kakvo ga je priroda dala, pa čak ni čovjeka; treba ga dotjerati za nj kao dresirana konja; treba ga saviti po dnevnoj modi kao drvo u njegovu vrtu.” (*Emile ili O odgoju*)

“U stanju u kojem se sad stvari nalaze, čovjek koji bi od svojeg rođenja bio ostavljen samom sebi među ostalim ljudima bio bi najnakazniji od svih. Predrasude, prinuda, sve socijalne ustanove, u koje smo utonuli, ugušili bi u njemu prirodu i ništa mu ne bi dali kao naknadu za to. **Bilo bi mu kao kakvom mladom drvu koje slučajno nikne nasred puta i koje uskoro putnici unište udarajući u nj sa svake strane i savijajući ga u svim pravcima...**

Tebi se obraćam, nježna i brižna majko, koja si se znala udaljiti od puta i zaštititi mlađahno drvo od bure ljudskih mnijenja! Njegovaj, zaljevaj mladu biljku prije nego ugine; njeni će plodovi jednog dana biti tvoja naslada. Stvaraj odrana bedem oko duše svoga djeteta: neko drugi može odrediti njegov opseg, ali ti sama moraš izgraditi branu.”

(Emile)

- Rousseau je htio osloboditi ljude od sputavajućih društvenih ustanova, među kojima je škola jedna od najrepresivnijih. Postojeće školovanje poučava djecu da igraju uloge koje se sviđaju odraslima, radije nego da budu prirodno svoji.

- **Kućno školovanje je nužno** (u *Emile* na seoskom imanju, daleko od konformističkoga, iskvarenog društva) kako bi se očuvala djetetova prirodna dobrota. **Škole krivo odgajaju djecu zato jer ne slijede dječje prirodne sklonosti već društvene konvencije.**

Idealan je slučaj odnos jednog odgajatelja/učitelja i jednog odgajanika/učenika.

“Naš pravi predmet proučavanja je proučavanje čovjekove prirode. Tko među nama zna najbolje podnijeti radosti i patnje ovog života, taj je za mene najbolje odgojen; iz toga slijedi da se pravi odgoj sastoji manje u teoriji negoli u praksi.”

“Živjeti – eto zanata kojem ću naučiti Emilea.” *(Emile)*

Rousseau je prepoznao pet razvojnih stupnjeva odgajanja:

- a) rano djetinjstvo (do 5.g.)
- b) djetinjstvo (5-12)
- c) dječastvo (12-15)
- d) adolescenciju (15-18)
- e) mladost (18-21)

Svaki stupanj ima svoje vlastite specifične uvjete i progresivno vodi prema sljedećem stupnju.

a) u ranom djetinjstvu Emile počinje graditi svoju prvotnu sliku stvarnosti; uči direktno koristeći svoja osjetila (naročito opip) kako bi ispitaio objekte u svojem okolišu.

b) u djetinjstvu Emile gradi osobni identitet učeći pritom da njegove aktivnosti proizvode kako ugodne, tako i bolne posljedice. Prirodno znatiželjan, nastavlja koristiti osjetila kako bi naučio više o svijetu.

Tutor svjesno odustaje od uvođenja knjige na ovom stupnju; tjeranjem da se uči iz knjiga tradicionalni učitelji ometaju dječje potencijale samostalnog učenja iz neposrednog iskustva.

(“Neka svijet bude jedna knjiga, a samo činjenice neka budu nastava. Dijete koje čita ne misli, sav njegov duševni rad ograničava se na čitanje; ono ne stječe znanje nego uči samo riječi.”)

“Kako sve što prodire u ljudski razum dolazi u njega kroz osjetila, prvi ljudski razum je osjetilni razum. On služi kao temelj intelektualnom razumu. **Naši prvi učitelji filozofije su naše noge, naše ruke, naše oči. Sve ovo zamijeniti knjigama ne znači naučiti sebe da pravilno sudimo, to znači prije naučiti sebe da se služimo tuđim razumom, to znači naučiti sebe da mislimo da puno znamo, a zapravo nikada ništa ne znamo... Ja mrzim knjige; one nas samo uče da govorimo o stvarima koje ne razumijemo...**

Da bismo naučili misliti, moramo, dakle, vježbati svoje udove, svoja osjetila, svoje organe, koji su oruđe našeg razuma, a da bi iz ovog oruđa izvukli što je moguće veću korist, tijelo, koje ih hrani, mora biti snažno i zdravo. Ne samo, dakle, da se pravi čovjekov razum ne razvija neovisno od tijela, nego upravo **dobra tjelesna građa čini radnje duha lakim i sigurnim.**”

c) u dječštvu Emile uči prirodne znanosti promatrajući cikluse rasta biljaka i životinja. Geografiju uči istražujući svoj okoliš direktno, crtajući karte radije nego da ih proučava. Također uči ručne zanate povezujući mentalni i fizički rad

d) u adolescenciji Emile je spreman učiti o širem društvenom svijetu, politici, gospodarstvu i poduzetništvu. Posjeđuje muzeje, kazališta, umjetničke galerije i knjižnice kako bi kultivirao svoj estetski ukus

e) u mladosti širi horizonte te posjeđuje Pariz i veće europske zemlje. Nakon što upoznae svoju buduću ženu Sophie, knjiga završava time što Emile obavještava svog tutora kako planira svojoj djeci pružiti isto prirodno obrazovanje koje je i sam primio od njega.

- Čovjek je po prirodi dobar, stoga **ono najviše što se za svakog čovjeka može učiniti jest ne ometati razvoj njegovih sposobnosti**. To je **temeljno načelo** Rousseauove filozofije odgoja koju često nazivamo **teorijom negativnog odgoja**. On piše: “Što možemo učiniti u oblikovanju toga izuzetnog čovjeka (prirodnog čovjeka)? Bez dvojbe mnogo: moramo spriječiti da se nešto ne učini.”

- Slijedeći Rousseauov rječnik, moramo zaštititi srce od poroka i duh od zablude, a **k vrlini i istini čovjek teži po svojoj naravi**. Kao dijete prirode, **Emile je slijedio svoje prirodne instinkte i impulse**: ako je rezultat zadovoljstvo, Emile si ga je sam zaslužio; ako je uzrokovao bol, sam si ga je nanio. Na oba načina, **uči iz iskustva**.

- **Zadatak je odgajatelja primarno da otklanja zapreke prirodnom odgoju, a sve ostalo treba prepustiti prirodi.** Emile će se zanimati za svaku stvar kad dođe vrijeme, i kad bude u sebi osjetio potrebu za njom, razmišljat će o njoj i pitati što ne razumije. Dakle, **čitav odgajateljev rad sastoji se u podupiranju probuđenih prirodnih sposobnosti.**

- **Odrasli griješe stavljajući mlade pred gotove ideje i nazore, sileći ih da im naprosto vjeruju.** Na taj se način djeca **odvikavaju od samostalnog mišljenja i istraživanja, ne stječu samopouzdanje u svoje iskustvo i ono čime se bave.**

“Obratite pažnju svojeg odgajanika na pojave u prirodi, pa ćete ga odmah učiniti radoznalim, ali da biste držali u napetosti njegovu radoznalost, nemojte se nipošto žuriti da ga zadovoljite. Postavite mu pitanja koja odgovaraju moći njegova shvaćanja, pa neka on sam nađe odgovore.

Na svojem znanju on ne smije zahvaljivati vašoj nastavi, nego ono mora biti posljedica vlastitog opažanja i razmišljanja, on ne smije znanje naučiti, nego ga mora pronaći. Ako ikad u njegov duh stavite autoritet umjesto razuma, nikad više neće sam razmišljati; onda će biti samo igračka tuđih mnijenja...”

(Emile)

- Zbog takvog su odgoja ljudi pod društvenim pritiskom prihvatili mnoge nazore za koje se čuvstveno nisu nikada zagrijali. Naime, **gotovo se sva briga posvetila razvoju uma; obrazovanje je postalo sasvim razumsko**, lišeno vedrine i jednostavne radosti. Rousseau želi srcu i osjećajima dati adekvatno mjesto u odgoju i obrazovanju.

- Robujući društvenim interesima, **ljudi više odgajaju mlade za posebno zvanje i službu negoli što razvijaju u njima sve potrebne ljudske sposobnosti.** U *Emile*-u Rousseau traži odgoj i obrazovanje koji će omogućiti prirodnom čovjeku opstanak i u iskvarenom društvu.

“U prirodnom poretku, u kome su svi ljudi jednaki, njihov je zajednički poziv: prije svega biti čovjek, i tko je god dobro odgojen za taj poziv, ne može loše ispunjavati druge koji su s njime u skladu. Meni je malo stalo do toga je li moj odgajnik određen za vojničku, crkvenu ili sudsku karijeru. Prije nego što ga roditelji odrede za kakav poziv, priroda ga poziva u ljudski život. On će od mene naučiti umijeće ljudskog življenja. Kad on iziđe iz mojih ruku, neće biti, priznajem, ni sudac ni vojnik ni svećenik: biće najprije čovjek; sve što čovjek treba biti, on će to znati biti u slučaju potrebe isto tako dobro kao i bilo koji drugi, i sudbina će uzalud učiniti da promjeni svoje mjesto, jer on će biti uvijek na svom.”

(Emile)

“Odgoj nam dolazi iz prirode, od ljudi i od stvari. Unutarnji razvoj naših organa i sposobnosti je prirodni odgoj, uporaba ovih razvijenih sposobnosti i organa kojoj nas uče je odgoj od strane ljudi, a znanje koje stječemo iskustvom u našoj okolini s obzirom na predmete koji djeluju na nas, posljedica je odgoja od strane stvari.”

Dakle, možemo istaknuti tri faktora odgoja prema Rousseauu:

a) prirodni razvoj, b) namjerni utjecaj, c) samostalno stjecanje iskustva.

• Dobar odgoj sastoji se u usklađivanju ovih faktora. Rousseau piše: “Svoj cilj postiže i živi u skladu sa samim sobom onaj kod kojeg sve ove lekcije teže k istom”. Među trima faktorima, prirodni razvoj nije u našoj moći, no prema njemu se treba ravnati.

- Stav 'odgoj mora slijediti prirodni razvoj' zadobio je do danas položaj pedagoškog aksioma.
- Odgajatelj mora sačiniti okolinu za učenje primjereno stupnju prirodnog razvoja. U skladu sa stupnjem prirodnog razvoja (prirodni odgoj), odgojitelj – tutor u *Emile*-u – mora stvoriti (ljudski odgoj) pedagošku situaciju u kojoj dijete samo stječe iskustvo (stvarni odgoj). Drugim riječima, ljudski odgoj mora urediti stvarni odgoj tako da on bude primjeren prirodnom odgoju.
- Dijete je tako po prvi puta , barem u pedagogijskoj teoriji, prestalo biti objektom i postalo subjektom odgoja.

- Rousseauova knjiga *Emile ili o odgoju* predstavlja **obrat u razumijevanju odgoja** i stoga joj povjesničari ideja često dodjeljuju položaj **ishodišta suvremene filozofije odgoja**. Vrijednost i utjecaj Rousseauovih pedagoških pogleda možemo ilustrirati tvrdnjom da je *Emile* “evanđelje za odgojitelje” (Goethe).
- “Djetinjstvo ima vlastite načine viđenja, razmišljanja i osjećanja, koji su samo njemu svojstveni”. Rousseaua se uzima za jednog od prvih ljudi koji su tvrdili da **djeca imaju svoja posebna prava**.

- Ipak, preciznije je reći da prema Rousseauu samo dječaci imaju svoja prava, jer Sophie, djevojčica/djevojka/žena iz njegove knjige, ima površniji i bitno podređeni tretman. Stoga je Rousseaua napala Mary Wollstonecraft u *Obrani prava žena* (1792).

- Emile stječe sposobnost razumijevanja emocija i sućuti s drugima tek u adolescenciji, i tek je tada spreman za socijalizaciju.

- Rousseau je istakao princip prirodnog razvoja individualnosti, no pritom ga je shvaćao prilično naturalistički (asocijalno) i maskulinistički.

U poglavlju “**Vjeroispovijest savojskog vikara**” Rousseau izlaže svoje gnoseološke nazore, po kojima sve spoznaje potječu iz iskustva, ali s time što uz osjetilnost postoji i spontana aktivnost duše kao samostalne supstancije.

- U tom poglavlju knjige *Emile* Rousseau odbacuje svaku objavljenu religiju i sve obrede posredovanja između Boga i čovjeka, zagovarajući prirodnu religiju koja prihvaća svemoćnu volju i um vrhovnog moralnog bića. Pritom je Rousseauov deizam utemeljen u prirodnom religijskom osjećaju – u dubini čuvstva srca. Zbog tog je poglavlja *Emile* zabranjen u Parizu i Genevi.

Ključne ideje Rousseauove filozofije odgoja:

1. djetinjstvo je prirodni temelj budućeg ljudskog razvoja
2. djetetovi prirodni interesi i instinkti vode istraživanju okoliša
3. ljudska bića tijekom života prolaze kroz nužne stupnjeve razvoja
4. prisila od strane odraslih ima negativne posljedice na razvoj djece (“Autoritet nije najveće od svih dobara, nego sloboda. Istinski slobodan čovjek hoće samo ono što može, i radi što mu se sviđa. To je moje osobno načelo. Pritom se radi samo o tome da se ono primijeni na djetinjstvo, i sva se odgojna pravila daju izvesti iz njega.”)

- Rousseauove ideje doprinose **permisivnim i progresivnim nazorima o djetinjstvu** koji i danas nastavljaju utjecati na odgoj i obrazovanje.
- Rousseauov argument da kurikulum treba proizaći iz djetetovih interesa i potreba duboko je utjecao na progresivne odgajateljice usredotočene na dijete.
- Rousseauove ideje su anticipirale edukativni konstruktivizam, prema kojemu **djeca radije interpretiraju svoju vlastitu realnost na svoj, jedinstven način, negoli što uče informacije iz indirektnih izvora.**

U nastavku slijedi niz odabranih citata iz knjige “Emile”:

**Na kraju, slijedi niz odabranih citata
iz knjige “Emile - ili o odgoju”:**

“Razuman čovjek zna ostati na svom mjestu; ali dijete koje na poznaje svoje mjesto, ne može se održati na njemu. Ono nađe među nama tisuću načina da ga ostavi; zadatak je onih koji upravljaju njime da ga zadrže na njegovom mjestu. Ono ne smije biti ni životinja ni čovjek, nego dijete; mora osjetiti svoju slabost, ali ne smije trpjeti zbog nje; mora biti ovisno, ali ipak slobodno od ropske pokornosti; mora moliti, a ne zapovijedati. Ono je podložno drugima samo zbog svojih potreba, i stoga što oni bolje vide što mu je korisno i što može pripomoći i naškoditi njegovom održanju. Nitko, pa čak ni otac nema prava zapovijedati djetetu ono što nije po nj korisno... Sreća djece, kao i ljudi, sastoji se u neograničenom uživanju njihove slobode; ali je kod djece ova sloboda ograničena njihovom nemoći. Djeca uživaju, čak i u prirodnom stanju, nepotpunu slobodu.”

(Emile)

“Držite dijete jedino u ovisnosti o stvarima, pa ćete pri njegovu odgoju slijediti prirodne zakone. **Stavljajte uvijek hirovitim manifestacijama njegove volje samo fizičke zapreke ili takve kazne koje se imaju smatrati kao posljedica njegovih djela, i kojih će se ono u datoj prilici opet sjetiti: nije potrebno izricati zabrane da ne čini zlo, dovoljno ga je spriječiti u tome.** Njegovo iskustvo ili njegova nemoć treba da mu služe kao jedini zakon. Ne ispunjavajte njegove želje zato što čezne za zabranjenim predmetima nego zato što su mu potrebni. Kad radi, neka ne zna što je pokornost, a kad drugi rade za nj, neka ne zna što je zapovijedanje... Ako mu nedostaje snage, dopunite mu je točno toliko, koliko mu je potrebno da bude slobodno, ne da postane vaš gospodar. Primajući vaše usluge s nekom vrstom poniznosti, neka pokaže kako čezne za trenutkom u kojem mu one više neće biti potrebne, i u kojem će imati čast da samo sebe poslužuje.”

“Čim je dijete u stanju iskazati svoju želju, a ipak pribjegava suzama da bi postiglo svoj cilj, treba njegovu molbu bezuvjetno odbiti... popuštati u nečem njegovim suzama znači poticati ga da ih još više prolijeva, znači naučiti ga da sumnja u našu dobru volju, i da vjeruje da kod vas može više postići dosađivanjem nego pristojnošću. Ako u njegovim očima niste milostivi, odmah će postati pakosno; ako mu se činite slabi, postaće tvrdoglavo: od važnosti je da mu uvijek na prvi znak date ono što mu ne mislite odreći. Budite umjereni u uskraćivanju, ali ako ga jednom izreknete, nikada ga nemojte opozvati...

Naročito se čuvajte da ne naviknete dijete na prazne formule učtivosti koje mu služe po potrebi kao čarobne riječi da potčini svoju cijelu okolinu svojoj volji, i da smjesta zadovolji svoje želje.”

“Znate li koje je sredstvo najsigurnije da svoje dijete učinite nesretnim? Da ga naviknete na to da postiže sve što zaželi; jer njegove će želje, uslijed lakoće njihova zadovoljavanja, neprestano rasti, i stoga će vas prije ili kasnije vaša nemoć prisiliti i protiv vaše volje, da mu odbijete molbe; i ova će mu neobična uskrata zadati više muke negoli sama oskudica željenog dobra...

Dijete koje treba samo zaželjeti da postigne, drži sebe za vlasnika svemira; ono smatra sve ljude za svoje robove: i kad smo jednom prisiljeni da mu nešto uskratimo, njemu, koji sve drži za moguće čim to zapovijedi, ono ovu uskratu shvaća kao akt otvorene pobune; svi razlozi koje mu dajemo u doba koje je nesposobno za rasuđivanje, vrijede u njegovim očima jedino kao izgovori; ono svuda vidi zlu volju, i kako osjećaj tobožnje nepravde ogorčuje, to ono zamrzi cijeli svijet...”

- “Slabost, združena sa željom za vlašću, rađa samo ludost i bijedu... Od dvoje razmažene djece jedno udara stol, a drugo šiba more; njih će morati mnogo udarati i šibati prije nego što počnu zadovoljno živjeti.”

- “Priroda je djecu tako stvorila da moraju biti upućena na našu ljubav i pomoć; ali zar ih je stvorila zato da ih slušamo i da ih se bojimo? Je li im ona dala impozantan izgled, strog pogled, okrutan i strašan glas, da nam uljevaju strah?”

- “Promatrajući djetinjstvo kao takvo može li ijedno biće na svijetu biti slabije i od samovolje svoje okoline ovisnije nego što je dijete kojem u tako velikoj mjeri treba samilosti, skrbi i zaštite? Ima li išta odvratnije i neprirodnije nego kada vidimo zapovjedničko i tvrdoglavo dijete koje zapovijeda cijeloj svojoj okolini i bestidno uzima ton gospodara prema onima koji ga trebaju samo napustiti pa da ono skapa?”

“Utjecati na djecu razlozima, to je bila velika Lockeova maksima koja je danas najviše u modi... što se mene tiče, ja ne nalazim ništa gluplje od djece koja su na ovaj način odgojena. Od svih čovječjih sposobnosti najteže se i najkasnije razvija razum, koji je, takoreći, skup svih ostalih, i mi želimo da se njime služimo da bismo razvili one prve sposobnosti! Remek-djelo dobrog odgoja je u obrazovanju razumna čovjeka, i opet se misli da se dijete može odgajati pomoću razuma! **To znači početi sa svršetkom**, to znači htjeti od djela načiniti oruđe. Kad bi djeca slušala razum, ne bi bilo potrebno odgajati ih; ali ako im od njihova najranijeg doba govorimo jezikom što ga ona ne razumiju, navikavamo ih da se razmeću praznim riječima, da kritiziraju sve što im se kaže, da se drže isto tako pametnim kao njihovi učitelji, da postanu svadljivci i tvrdoglavi...”

“Ovdje iznosim shemu na koju se mogu svesti gotovo sve moralne pouke koje se daju ili se mogu dati djeci:

Učitelj: To se ne smije raditi?

Dijete: A zašto se to ne smije raditi?

Učitelj: Jer je to loše.

Dijete: Loše! Što znači loše?

Učitelj: Ono što ti je zabranjeno.

Dijete: Što ima veze ako radim ono što mi se zabranjuje?

Učitelj: Bit ćeš kažnjen, jer si bio nepokoran.

Dijete: Napraviti ću to tako da se neće znati.

Učitelj: Paziti će se na tebe.

Dijete: Ja ću se pretvarati.

Učitelj: Bit ćeš strogo ispitivan.

Dijete: Lagati ću.

Učitelj: Ne smije se lagati.

Dijete: Zašto se ne smije lagati?

Učitelj: Jer je to loše, itd.

To je neizbježan krug.”

(Emile)

“Razlikovati dobro i zlo, dokučiti razlog čovjekovih dužnosti, nadmašuje sposobnosti jednog djeteta...

Priroda želi da djeca budu djeca prije nego što postanu ljudi. Ako želimo pobrkati taj red, izvest ćemo prerane plodove koji neće imati ni potrebne relosti ni ukusa, te će se brzo pokvariti... Djetinjstvo ima svoj vlastiti način gledanja, mišljenja i osjećanja; ništa ne može biti nerazumnije od nastojanja da taj način zamjenimo svojim...”